

God dekoloniseert niet. Een kritiek op de Nederlandse geschiedschrijving over de neergang van Nederlands-Indië en Nederlands Suriname

JOS DE BEUS

So we beat on, boats against the current, borne back ceaselessly into the past.
F. Scott Fitzgerald, *The great Gatsby* (1925).

Inleiding

Bij het beschouwen van de Nederlandse historiografie over het dekolonisatieproces, valt de overheersing op van een onbezonnen vermenging van zijnsoordelen en waarderingsoordelen¹. Doel van deze beschouwing is om een aantal verklaringen te geven voor deze rol van de historicus als zedenmeester, alsook de richting aan te geven voor een remedie tegen een al te ver doorgeschooten historisch moralisme.

Een vanzelfsprekende morele dimensie

Hegel (1770-1831) zag de ontwrichting van gezinnen, oorlog en armoede als de belangrijkste verstoringen van maatschappelijke orde². Tijdens zijn leven voltrokken zich niet alleen de Amerikaanse revolutie en de Haïtiaanse revolutie, maar ook — mede onder invloed van de Franse revolutie — de ineenstorting van de Portugese en Spaanse imperia, alsmede de creolisering en nationale deling van Latijns-Amerika. Het wekt verbazing dat Hegel de dekolonisatie niet noemt. Want dekolonisatie is een plaatselijke samenballing van escalatie van geweld, verarming en sociale ontbinding, maar ook een vorm van afscheiding en dus een equivalent van echtscheiding en verlating.

Deze ommissie is des te opmerkelijker, omdat de morele dimensie — onmisbaar bij elke rechtsfilosofie en sociaal-politieke filosofie in het algemeen — een belangrijk aspect is van het hele proces van dekolonisatie: de gekrenkte bemoeizucht van de kolonisorator, het ontbrande rechtsbewustzijn van de dissidenten, de botsende aanspraken op territoriaal gezag en rechtvaardige oorlog, het schisma in beide kampen tussen radicalen en gematigden, de wildgroei van schade, verlies, terreur en trauma, de ontworteling van gebroken families en landverhuizers, de willekeur in het trekken van nieuwe landsgrenzen, en de beladen opbouw van een nieuwe collectieve identiteit en nieuwe banden. Dat alles schreeuwt bijna om een beoordeling achteraf in termen van deugd en zonde, recht en onrecht, het goede en het slechte. Kolonialisme

1 Dit is een bewerking van een voordracht tijdens de openingszitting van De geschiedenisdagen, 17 november 2000 gehouden in het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam. Zonder de eerste aanmoediging van Arjo Klamer en Gert Jan van Setten en de voortdurende steun van Herman Böhl zou ik het niet hebben aangedurfd. Ik dank Jacques van Doorn, Meindert Fennema, Herman van Gunsteren, Ido de Haan en Henk Schulte Nordholt voor hun grondige commentaar en ruimhartige suggesties voor verbetering. Piet de Rooij en Henk Wesseling brachten in de laatste fase de kunst van het schrappen in herinnering.

2 M.O. Hardimon, *Hegel's social philosophy* (Cambridge, 1994) 228-250.

is een schizofrene combinatie van barbarisme en beschaving, schrijft Ramdas met de echo van Marx in de oren³. Dekolonisatie is een compacte en grillige ontvlechting en herschikking van internationale betrekkingen met soortgelijke kenmerken, zo valt hier aan toe te voegen.

Zeker, geopolitieke, economische, militaire, juridische of psychologische visies op dekolonisatie zijn waardevol op zichzelf. Maar een ethisch gezichtspunt kan daarbij niet worden gemist. Dit geldt ook voor het Nederlandse geval. De dekolonisatie hangt samen met de resultaten, onbedoelde gevolgen en onverwezenlijkte verwachtingen van een uitdrukkelijk ethische politiek vanaf koningin Wilhelmina's troonrede van 1901. Het is dus onvoorstelbaar en onvruchtbaar voor de Nederlandse beoefenaar van de studie van kolonialisme, imperialisme en nationalisme om ethische begrippen en morele zelfbeelden buiten beschouwing te laten.

Onverwoestbaar domineesland

Even onvermijdelijk in het Nederlandse voorbeeld lijkt de cultuur van domineesland. De dominee heet tegenwoordig columnist, maar hij blijft onder ons en voorziet in een koopkrachtige vraag naar een duidelijk onderscheid tussen fatsoenlijke en foute mensen. Ter Braak begreep al — beter dan W. F. Hermans na hem — dat een overwinning van de intellectueel op de dominee in Nederland nooit een afscheid van de preek zou kunnen betekenen, van zinvolle waarderingsoordelen en voorschriften in het algemeen. In deze preekcultuur zijn twee stadia te onderkennen.

Aanvankelijk werd gedacht dat het Gods redelijke wil was, dat Nederland de Oost en de West veroverde, dat Nederland de daar levende volkeren bestuurde en op Nederlandse voorwaarden tot ontwikkeling zou brengen, dat Nederland de termijnen van emancipatie bepaalde⁴. God dobbelde niet, God dekoloniseerde evenmin. Dat is de houding waarmee nationalisten (De Kom, Soekarno) tegemoet werden getreden door Nederlandse politici en hun achterbannen.

Maar in de jaren zestig werd God afgeschaft en vervangen door een progressief geweten. In dit perspectief is de koloniale prestatie een eeuwenlange aaneenschakeling van het kwaad geweest: slavenhandel, slavernij, uitbuiting, onderdrukking, en een onrechtvaardige oorlog (politioele acties), plus een door zelfzucht en achteloosheid gedreven abdicatie van Suriname op de koop toe (25 november 1975). De doeltreffende bestrijding van dit kwaad is niet het werk van God geweest, maar van de betrekkelijk onschuldige inlander. Dekolonisatie is hier een sprong in de emancipatie in instabiele wereldregio's, bevorderd door een apart symptoom van de dood van God: de onbeholpenheid van de Nederlandse politiek en het Nederlandse staatsapparaat. Deze seculiere herziening is nog wel bij machte grandeur te zien in plaats van de gebruikelijke middelmaat. Zij wijst op universele baten van het koloniale stelsel en

3 A. Ramdas, *Ethiek als vitaal belang* (Amsterdam, 1993) 36.

4 In dit verband valt te wijzen op de christelijke 'assumption that every social event is ultimately based on some specific religious belief, and that to understand history we need only to find the short iron chain of cause and effect that ties every political act directly to an item of faith': J. N. Shklar, *After Utopia* (Princeton, 1957) 168.

de ethische politiek, ook in verhouding tot fouten en tekortkomingen van het opkomend nationalisme in Azië en de Caraïben. Zij signaleert het verschil tussen de Duitse bezetting van Nederland en de werking van Nederlands-Indië als een zelfstandige samenleving met een eigen dynamiek. Zij noteert ook de moeilijk te verkroppen nederlaag van de gidslandgedachte in de politionele acties en de wederopstanding daarvan in een steeds luider wordende oproep tot ontwikkelingshulp en een rechtvaardige economische orde op wereldschaal. Maar de antikoloniale houding kleurt toch elk omzien en schept een Neerlandocentrisch vervangingsgeloof dat steeds weer opspeelt in het publieke debat zonder einde: 'wij' zijn daar toen slecht bezig geweest, 'wij' deden dat omdat we niet deugden, 'wij' moeten dat openlijk en regelmatig bekennen (de talloze conservatieven onder ons willen nog steeds niet deugen), en 'wij' moeten lering trekken uit de mislukking en het diskrediet van onze ouders en voorouders. Dit alles ongeacht de vraag wie 'zij' waren (onze vijanden en slachtoffers) en hoe 'zij' vandaag de dag zich het gedeelde verleden voorstellen. Het tweede stadium duurt nog altijd voort, zij het in een deels onverwachte samenhang met de problematiek van immigratie, in een schommelende herontdekking en herbeleving van oude elende, en in een moeizame overgang naar verzoening en postkoloniale identificatie⁵.

Het verschil tussen de twee stadia is uiteraard de verandering in de waardering van de koloniale expansie, vooral ook in de kritiek daarop. Aanvankelijk was de aanklacht perifeer en relativerend, voorwaardelijk en niet-fundamenteel — ook onder communisten, christen-radicalen, sociaal-democraten en sociale liberalen — maar deze werd dit in het tweede stadium overheersend, een absolute en onvoorwaardelijke verwerping. De overeenkomst schuilt in de vorm. Zowel de ideologie van kolonisatie met God als die van bevrijding zonder God indiceren de duurzaamheid van domineesland. De geschiedenis en het debat erover zouden heel anders zijn gelopen als Nederland zich eerder zou hebben teruggetrokken. Maar deze opvatting over Gods wil heeft bij achtereenvolgende generaties christenen nooit veel steun genoten: een Nederlandse God dekoloniseert niet. En ook: de pijnlijke acceptatie van dekolonisatie in Nederland zelf maakte deel uit van een algemener afscheid van christelijke moraal en een overgang naar seculiere moraal.

Leveranties voor getuigenispolitiek

Historici hebben veel van hun status aan het christendom te danken. Het 'kent uw verleden' is weliswaar geen christelijke norm en strikt genomen zelfs overbodig bij de rationele naleving van de Tien Geboden, toch zijn het christelijke geleerden geweest die Gods onnavolgbare wegen wilden traceren en die daarbij elk relativerend onderscheid tussen culturen, generaties en perioden lieten varen⁶. Maar het is twijfelachtig of een dergelijke fusie tussen geloof en wetenschap het beste in de koloniale geschiedschrijving naar boven weet te brengen.

5 Zie bijvoorbeeld E. Vanvugt, 'Regeling nodig voor koloniale buit', *NRC Handelsblad*, 9-1-2001 en J. Bank, 'Nederland moet uit zijn 'Indonesië-schulp' kruipen', *NRC Handelsblad*, 13-1-2001.

6 R. G. Collingwood, *The idea of history* (Oxford, 1946, 1961) 49-50.

In het eerste stadium van fantoompijn in kleiner Nederland vragen politici en opinie-leiders van de historici om het nationale verhaal van wederopbouw te ontkoppelen van het koloniale verhaal, om dat laatste verhaal te ontdoen van megalomanie in de trant van Gerretson en De Kat Angelino, en verder niet te diep meer te graven. Een ouderwetse koloniale historicus als Van der Wal mag zijn karwei afmaken, maar daarmee is het welletjes. Het vizier moet voortaan gericht worden op het Atlantische wonder van de overgang van depressie en bezetting naar Europese vrede, eendracht, en de vormgeving van een industriële economie met volledige werkgelegenheid. Een bescheiden plaats blijft er dan over voor de mémoires van gepensioneerde bestuurs-ambtenaren, oudmilitairen, oudpolitici en Indische mensen. Anders gezegd: de contemporaine historicus hoort de dekolonisatie te vermijden, want Nederlanders hebben wel wat anders aan hun hoofd. Voorzover ze al omkijken, hebben ze voor hun zelfrespect een mythe nodig over verzet en herstel en niet over decadentie en amputatie. De immigratie is overigens in deze periode beleidsmatig beheersbaar en gaat ook samen met emigratie.

In het tweede stadium van epidemisch trauma barst een strijd los om de greep op het historisch bewustzijn en het nationale geheugen. Historici moeten voortaan de grondstoffen leveren voor een getuigenispolitiek. De oudkolonialen met inbegrip van oorlogsveteranen zien nog een groot soeverein Nederland, met de Indische gemeenschap als frontlijn. De antikolonialen zien Nederland als de grootste der kleine deelnemers aan het Westerse blok in de internationale gemeenschap, met vooruitstrevendheid als plaatsvervangende missie. Beide partijen construeren dus een gidsland, dat eerder strevend dan *satisfait* (Raymond Aron) is. En allebei willen zij dat een officiële en ondubbelzinnige geschiedschrijving hun doen en laten erkent, de misverstanden over hun vermeende gebrek aan morele verantwoordelijkheid wegneemt en hen met een laatste woord in het gelijk stelt. Een geschiedschrijving als voortzetting van een dergelijke getuigenispolitiek dient uiteraard de zelfverdediging en een immateriële doch zelfzuchtige behoeftenbevrediging in het heden.

De dubbele implicatie hiervan, zoals Van Doorn onlangs heeft uitgelegd, is een moralisering van geschiedenis en een historisering van de moraal⁷. Het eerste komt neer op de constructie van een beschavingsnulpunt: als vast en concreet referentiepunt voor een beoordeling van elk Nederlands machtsvertoon sinds 1945 geldt het nationaal-socialisme en de uitroeiing van het jodendom. Met terugwerkende kracht wordt dit ook op het verleden toegepast, waaronder de koloniale expansie vanaf Cornelis de Houtman (1595, de reis naar Bantam) en Cornelis Scheur (1613, de reis naar Paramaribo). In deze houding schuilt vooruitgangsarrogantie: de levende hier en nu is beter af dan de dode, omdat de levende beter is dan de dode. De levende is minder wreed en is zelfs niet te beroerd om de gewetenslast van de wreedheid van zijn voorgangers op zich te nemen. Het tweede, de historisering van moraal, betekent een constructie van een Nederlandse verplichting tot verevening in ruime zin (mede

7 J. A. A. van Doorn, *Belast verleden. Over de historiserig van de publieke moraal* ('s-Gravenhage (NWO), 2000).

ter tempering van mogelijke vooruitgangsiïllusies). De denkbeeldige balans van geven en nemen van Nederlandse instellingen en burgers ten opzichte van de wereld in het algemeen en de arme landen in het bijzonder is scheef. Dit moet alsnog en onmiddellijk worden rechtgetrokken in woord en gebaar. De idee van rectificatie is gefundeerd op een geloof in natuurlijke of menselijke rechten van universele aard, maar de praktijk ervan wordt bepaald door historisch gevormde contacten en afhankelijkheden tussen volken, staten en ondernemingen daartussenin, zoals de VOC en de WIC⁸. Beide stappen brachten een fortuinlijke postkoloniale generatie het evenwicht tussen herwonnen vooruitgangsgeloof en matigende verplichting. Het 'economische groei hier, ontwikkelingshulp daar' werd de praktische leus voor de bewoners van een democratische verzorgingsstaat.

Deze omgang met een omstreten verleden moet worden gewaardeerd als een rem op collectief geheugenverlies en eendimensionaal consumentisme. Hij verdient zelfs aanmoediging, indien kritiekloze vormen van nationalisme (een moralisering van geschiedenis) en waardenrelativisme (een historisering van de moraal) weer aftrek zouden vinden⁹. Maar hij voert tevens naar een inlijving van de academische geschiedschrijving, alsmede van het geschiedenisonderwijs. De historicus wordt aangesproken als zedenmeester en moreel psycholoog. Hij wordt ingehuurd als een tegelichter met een diploma humanitair boekhouden bij wie rekkelijkheid een gebrek aan professionaliteit zou verraden. De historische verschijning van het Nederlandse superkwaad mag nooit worden vergeten: Nooit meer Atjeh! en Nooit meer Colijn! De inzet wordt allengs het antwoord op pertinente vragen betreffende publieke zedelijkheid en rechtmatigheid: wie heeft wie wat aangedaan, wanneer, waar en waarom? Wie ondervindt hiervan vandaag nog de schade en wie bevindt zich aan het einde van de keten van verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid?

Het tegenwicht van de geschiedschrijvers

Het valt te verwachten dat historici proberen buiten het bereik van dergelijke krijgshaftige getuigenispolitiek te blijven. Ze willen integere vaklui zijn, dus op afstand van de gebeurtenissen, objectiverend en boven de partijen in politiek en recht. De betrokkenheid van serieuze historici uit zich immers in het bieden van een tegenwicht tegen collectief moralisme in de politieke organisatie van het verleden. Historisch begrip is niet de totale verwijdering van waardering en normering uit het geschiedbeeld en de geschiedtaal, en evenmin de acceptatie van elk excuus van betrokkenen, maar het middel bij uitstek om een onderscheid aan te brengen tussen makkelijk, goedkoop en rigoureuze moralisme over 'vroeger' en een kostbaar moralisme, getoetst en genuanceerd. Welke historicus men ook leest over de theorie en methodologie der geschiedenis, allen zullen zij zedenmeesterschap afwijzen. Ankersmit bijvoorbeeld acht voorkeuren van religieuze, metafysische en ideologische aard in his-

8 Cf. R. Nozick, *Anarchy, State, and Utopia* (New York, 1974).

9 K. Koch, P. Scheffer, ed., *Het nut van Nederland* (Amsterdam, 1995).

torisch onderzoek niet te onderdrukken; deze hoeven ook niet te worden onderdrukt zolang ze maar de opmaat blijven tot morele visies waarover op grond van historische competentie en informatie kan worden beslist¹⁰. Lorenz laat zien dat zowel de radicale waardenvrijheid als de radicale waardegebondenheid teruggaan tot een kinderlijk realisme. Hij tolereert allerlei externe taakstellingen van de geschiedschrijving, zoals natuur- of sociaalwetenschappelijke verklaring, zingeving, maatschappijkritiek en nationale integratie, zolang een dergelijke taak maar wordt uitgeoefend onder een argumentatiedwang, waarbij diverse redelijke methoden, theorieën, bevindingen en rollen in het geding zijn¹¹.

De naoorlogse historici zetten zich in hun werk vrijwel allemaal af tegen moralistische geschiedschrijving en tegen historisch onderzoek in dienst van wat politicologen 'identiteitspolitiek' noemen: de verwerving van macht en gezag voor de bijzondere bescherming van materiële en symbolische aanspraken van groepen. De historicus hoort hier de kritische spectator *sine ira et studio* te zijn, en niet een verontwaardigde prijsvechter zonder scrupules. Dit geldt voor het oordeel over de verzuiling maar ook voor dat over het multiculturalisme en over natievorming in een tijdperk van informationele revolutie, mondialisering en Europese eenwording.

Enige recente dekolonisatiestudies

Tegen deze achtergrond bezien, verbaast het niet dat bij de verschijning van het deel van L. de Jong over Nederlands-Indië de aandacht vooral uitging naar diens oordeel over het koloniale stelsel (de 'politiestaat'), de wisselwerking tussen ethische politiek en nationalisme, de interneringskampen en de oorlogsmisdaden. Evenmin is het vreemd dat er daarnaast en daarna een meer neutrale geschiedschrijving opkomt in het werk van Bank, Van Goor, Locher-Scholten en van specialistische militaire historici als Groen, De Moor en IJzereef. Ook het door nieuw materiaal geschraagde revisionisme van J. J. P. de Jong en Drooglever past op zichzelf in een bekend patroon. Na het accent op het falen van Nederlandse gezagsdragers volgt een contextuele belichting van het falen van andere koloniale regimes, van goede bedoelingen aan Nederlandse zijde en van feilen van nationalistisch leiderschap. Naarmate de afstand in de tijd toeneemt, ontstaat er immer meer ruimte voor afstandelijkheid en analyse.

Laat ik uit de literatuur sinds 1995 vijf auteurs selecteren en hen zelf aan het woord laten¹². Al deze auteurs volgen overigens strategieën om zich te ontworstelen aan domineesland. Door middel van onbevangen onderzoek en kritiek op conventionele veronderstellingen veroveren zij als het ware terrein terug, dat bezet is door 'identiteitspolitici' uit zowel de meerderheidscultuur als de minderheidsculturen. Een specifieke strategie die hier verder buiten beschouwing wordt gelaten is het geven van

10 F. R. Ankersmit, *Denken over geschiedenis* (Groningen, 1984) 287-288.

11 Ch. Lorenz, *De constructie van het verleden* (Meppel, 1987) 288.

12 Slechts een van de vijf (Oostindie) richt zich op Suriname en de Antillen, maar dat komt overeen met de relatieve aandacht voor de twee dekolonisaties in de literatuur en het publieke debat. Die verhouding immers is minstens 80% Indië tot hoogstens 20% Caraïben.

grote aandacht aan een vergelijking met de Amerikanen op de Filipijnen, de Britten in India, en de Fransen in Vietnam en Algerije.

Fasseur laat omstandig in *De weg naar het paradijs* zien dat het historisch onderzoek inderdaad de stadia van welwillende verwaarlozing en rituele zelfkastijding doorloopt¹³. Maar zijn bijbelse titel verradt al dat Fasseur niet uit het tweede stadium wil breken. Hij breekt allerlei mythen rond de Nederlandse voortreffelijkheid af om daarvoor de tegenmythe van Nederlandse dwaasheid in de plaats te stellen. Een opsomming van Fasseurs kwalificaties kan volstaan om deze bewering te illustreren. Over ethische politiek: 'Nederland zou Nederland niet zijn geweest, wanneer dat nieuwe beleid niet werd gekenmerkt door halfslachtige maatregelen. Bovendien moest alles zo goedkoop mogelijk' (10). Over een scenario zonder wereldoorlog en Japanse bezetting: 'Een andere nationale ondeugd brak de Nederlanders eveneens op. Dat was hun bemoeizucht, hun ongezonde neiging tot perfectionisme en de wens alles zelf te willen regelen' (10). Over de eerste reactie op ontluikend nationalisme: 'geobsedeerd door het streven naar 'rust en orde' (196) en de ontbrekende 'bereidheid wezenlijke concessies te doen' (197). Het eindoordeel daarover: 'De Nederlandse opstelling tegenover het Indonesische nationalisme blonk niet uit door enige verbeeldingskracht, ja, was in veel opzichten star, legalistisch en fantasieloos' (212). Over de Nederlandse regering in Londen: 'een zeker provincialisme' (219). Over het beleid voorafgaand aan de proclamatie van onafhankelijkheid op 17 augustus 1945:

de Nederlandse onwil en het onvermogen om zich te verplaatsen in de redeneringen en gedachtengang van nationalistische Indonesiërs, ook de meer gematigden onder hen; het onbegrip voor de vrijheidsdrang van het Indonesische volk; de formeel juridische argumentatie die men daartegen in stelling bracht en waarachter een gemis aan realiteitszin schuilging. De pogingen om het Indonesische nationalisme, voor zover men het niet kón negeren, te herleiden tot een Javaans machtsstreven waartegen de andere volken van de Indische archipel in bescherming moesten worden genomen. De weifelachtige houding van de sociaal-democratische ministers in het kabinet en, ten slotte, de 'onbetrouwbaarheid' van Van Mook(233).

Over de jaren 1945-1949: 'Na de oorlog werd ons de rekening gepresenteerd voor de kortzichtige koloniale politiek die het vóór de oorlog had gevoerd' (236). Over de buitenlandse politiek van Nederland rondom de dekolonisatie: 'onbegrip' (238) en 'lang vastgeklampt aan de fictie dat de Indonesische kwestie een binnenlands vraagstuk was dat de buitenwereld eigenlijk niet aanging' (244).

Joop de Jong, schrijver van *De waaier van het fortuin*, praktizeert naar eigen zeggen de durf om de moraliserende patronen onder het ideologisch geweld van de media te verlaten met een feitelijke analyse van de lange duur¹⁴. Hij slaagt daarin vaak uitstekend, bijvoorbeeld in het hoofdstuk over de dilemma's die de welvaartspolitiek in de eerste vijftig jaar van de twintigste eeuw zelf opwekte (445-446). Zijn formidabele

13 C. Fasseur, *De weg naar het paradijs* (Amsterdam, 1995) 252-273.

14 J. J. P. de Jong, *De waaier van fortuin* (Den Haag, 1998) 623.

verhaal wordt echter zozeer gedreven door de wil om een relativiserende contra-expertise te verrichten, dat hij van lieverlee zelf een zedenmeester wordt. Zo zou een alternatief beleid van een ruimhartiger beleid tegenover het opkomend nationalisme slechts 'uitstel van executie' hebben betekend (486-487). Over de jaren dertig: 'minder star en eenduidig dan in latere après le déluge vervaardigde evaluaties wel eens is gedacht' (507). De welvaartspolitiek wás niet futiel (530). Over de stijl van diplomatie waaraan Nederland gewend was geraakt: 'voorzichtige afzijdigheid en passiviteit' (571). Over de jaren 1945-1950: 'bepaald geen eenduidig verhaal van een koppig, reactionair Nederland, uit op handhaving van het koloniale imperium in Azië' (581). Over het fiasco van de politionele acties in vergelijking met het optreden van andere imperialisten van de terugtocht: 'De conclusie is dan ook gerechtvaardigd dat het beleid alleszins redelijk was en dat werd lange tijd ook door het Verenigd Koninkrijk en de VS erkend' (609). En dan nog over de invoering van deelstaten en de federalisering buiten Java: 'een belangrijke stap voorwaarts' en 'een overgangperiode, als een brug tussen oud en nieuw'(610). De Jongs behoefte om 'dwars door nog bestaande emoties en gevoeligheden de feiten van de geschiedenis te leren kennen' valt dus samen met een kruisvaart tegen de tegenmythe van Nederlandse dwaasheid.

Oostindie's *Het paradijs overzee* is veel minder bijbelvast dan de titel doet vermoeden¹⁵. Het stelt de vraag waarom Nederland niet veel eerder dan in 1975 een punt zette achter de Latijns-Amerikaanse aanwezigheid. Het bevat lezenswaardige beschouwingen over de conceptualisering en meting van wreedheid op de plantages, de ontbrekende natievorming in Suriname en op de Antillen, de onvrijwillige lotsgemeenschap van Nederland en de Caraïben alsmede de daarmee samenhangende tegenstrijdigheden en dilemma's, de grenzen van geschiedenispolitiek door etnische minderheden in Nederland en de blinde vlek van de bundel *Het nut van Nederland* (waaraan ikzelf heb meegewerkt). Oostindie last allerlei fraaie terzijdes in die reflecteren op het genre van koloniale geschiedschrijving in het Nederlandse taalgebied:

de haast spreekwoordelijke Nederlandse neiging de eigen rol in de wereld te beschouwen met zoveel mogelijk ironische distantie en een even schuldig als tegenstrijdig besef van tekortschieten en er toch niet toe doen' (144), ...Uiteindelijk verraadt de opmerking 'dat Nederland geen gelukkige hand van dekoloniseren heeft' ook een gedachtewereld die in zekere zin wel erg Nederlands is — en mede daarom ook door Surinaamse en Antilliaanse elites met graagte in herinnering wordt gebracht... In deze context [van vergelijking met Franse regie, Engelse kilheid en Amerikaans laissez-faire ten aanzien van ingeburgerde migranten, JdB] verbleken de problemen van de Nederlandse dekolonisatie niet; wel dringt zich de vraag op of het Nederlandse beleid nu zo uitzonderlijk moeizaam verliep (176).

Maar toch valt ook hier de wending naar het historisch moralisme op te merken. Zo is zijn studie 'een boek over vaak ontstellende zelfzucht, achteloosheid en naïviteit van Nederlanders, maar ook over haast wanhopige pogingen er toch iets goeds van te

15 G. Oostindie, *Het paradijs overzee* (Amsterdam, 1998).

maken' (7). Oostindie bepleit niet alleen de oprichting van monumenten ter herinnering aan slavenhandel en slavernij, maar heeft ook zelf een monument willen schep- pen tegen de cultivering van slachtofferschap en voor een nieuwe vereenzelviging met de 'Nederlandse Caraïben'.

Van den Doels *Afscheid van Indië* is het sluitstuk van een trilogie. Hij verzet zich tegen de uitspraak 'zo gek nog niet' van Drooglever, die hij zonder meer uitlegt als een 'zo slecht nog niet'¹⁶. Met deze inleiding wordt het hele boek meteen in de ethische sfeer getrokken. Van den Doels nieuwigheid is de stelling dat de politionele acties moeten worden heromschreven als de eerste en tweede Nederlands-Indonesische oorlog. Deze voorstelling van het conflict als een oorlog tussen een oude en een nieuwe soevereine staat — en dus niet als een burgeroorlog — roept uiteraard de vraag op of Nederland zich hier heeft beroepen — en zich ook mocht beroepen — op de klassieke legitimatie van de oorlogsverklaring, namelijk zelfverdediging en behoud van grondgebied. De vervolgvraag luidt dan of voor de Indonesische republiek iets soortgelijks zou kunnen gelden. Van den Doel behandelt dit volkenrechtelijk aspect helemaal niet, evenmin de rol in deze van de Verenigde Naties, misschien uit een voorgevoel van de inconsistenties en moeilijkheden in deze uitleg¹⁷. Wat hij wel doet, komt neer op een uitdrukkelijke herbevestiging van het oordeel van Fasseur. De Indische samenleving voor de oorlog was een 'état immobile', gekenmerkt door fantasieloosheid, tragieken legalisme (44,50,53,87,88). Nederlandse verantwoorde- lijken opereerden niet als staatslieden maar als stemmenmaximaliserende aanvoer- ders van een volksdeel (129). De momenten van doorbraakdiplomatie in de onder- handelingen met de nationalist en Nederlandse bondgenoten waren te kortstondig vanwege onbegrip, formalisme en een gebrekkig vermogen om naar de toekomst te kijken en van de bondgenoten iets aan te nemen. Nederlandse politieke leiders be- wandelden doodlopende wegen (198). Het verlies op alle fronten in de jaren veertig is een sluitstuk van het treurspel van gemiste kansen in de jaren dertig. Beide worden toegeschreven aan eigenschappen van Nederlanders in zowel de publieke als de pri- vate sfeer: 'naïviteit en zelfgenoegzaamheid' (293). Fasseurs negatieve kwalificaties worden nog eens van stal gehaald (339). En zoals Fasseur het linkse revisionisme van Breman en Kousbroek beticht van een onvermogen tot het opduiken van stuk- ken, relativeren en afnemende abstractie¹⁸, zo beticht Van den Doel het rechtse revisionisme van Drooglever en J. J. P. de Jong ervan ahistorisch te zijn (335).

Na het essay (Fasseur), het ondermijnende totaalbeeld (De Jong), de vernieuwing van Nederlandse identiteit (Oostindie) en de herdefinitie van de politionele acties (Van den Doel) is *De Nederlandse slavenhandel 1500-1800* van P. C. Emmer weer

16 H. W. van den Doel, *Afscheid van Indië* (Amsterdam, 2000) 16. Misschien is deze verschrijving ingegeven door lezing van Joop de Jong, 'Nederland deed het zo slecht nog niet in Indië', *Volkskrant*, 21 - 1-1995.

17 M. Walzer, *Just and unjust wars* (New York, 1977); J. Rawls, *The law of peoples* (Cambridge (Mass.), 1999).

18 Fasseur, *De weg*, 272.

eens iets geheel anders¹⁹. Het is een drieluik: het middenpaneel is, in de beste internationale onderzoekstraditie, een kwantificering van het Nederlandse aandeel in de handel; het linkerpaneel (voorwoord, deel I) gaat over het grote 'historisch onrecht' van de Nederlandse slavenhandel en de dubbele standaard van de Nederlandse beschaving over drie eeuwen en het rechterpaneel gaat over de Nederlandse ereschuld (deel VIII). Emmer schrijft dat hij deze panelen heeft toegevoegd ten behoeve van de Leidse studenten — die zijn kennelijk overgestapt van antiracisme op een diametraal tegenovergestelde onredelijkheid in de collegebanken: 'zij schrijven alles commentaarloos op' (14) — in de pers heeft Emmer laten weten dat hij zijn ethische exercitie heeft toegevoegd omdat de uitgever dit verlangde. Emmers ultieme poging om niks goed te praten is door woordvoerders van de 'zwarte nieuwkomers' echter opgevat als een affront: hij zou een zwarte holocaust verdonkeremen²⁰. Voor mijn betoog is van belang vast te stellen dat Emmer heen en weer loopt van de positie van de historicus naar de positie van de ethicus-staatsrechtgeleerde. In de eerste positie moet de onwetendheid van het Nederlandse publiek worden weggenomen. Emmer heeft het over de ingewikkeldheid, de variatie en de innerlijke tegenstrijdigheden in de Nederlandse deelname aan een van de grootste misdaden tegen de menselijkheid. Hij vergelijkt de techniek van slavenhandel en slavernij met die van het Duitse jodentransport en concentratiekamp. Hij laat zien hoe bepaalde 'domineesdisputen' de geesten rijp maakten voor een commerciële exploitatie van Afrikanen. In de positie van de ethicus ontwaart Emmer drie onbetaalde rekeningen uit het Nederlandse verleden: de omvangrijke jodenvervolging in veertig-vijfenveertig en de kille ontvangst van overlevenden daarna, het kolonialisme in Indonesië, en de slavenhandel en de slavernij in Nederlands Caribisch gebied. Zoals Nederland als laatste van de malicieuze gouden standaard afging, zo liep het ook achteraan in het abolitionistische beschavings-offensief. Emmer vraagt zich aan het slot van zijn overzichtsstudie af welke politieke en financiële gebaren blij zouden kunnen geven van een eerste echte verbondenheid van Nederland met Suriname en de Antillen.

L. de Jong heeft dus school gemaakt. Maar er is een wezenlijk verschil tussen De Jong en de huidige populariserende historici. Het was De Jongs doel om een verband te scheppen tussen het vooroorlogse Nederland en het naoorlogse Nederland door de vernedering van bezetting en het verlies van Indië te ontbinden in de twee factoren van goede en foute burgerzin. Hij leerde de bevolking welke de karakteristieke ondeugden zijn waarvoor Nederlandse politici en burgers altijd weer beducht moeten zijn. En hij leerde welke voorbeelden van opstand en heldhaftigheid zouden kunnen worden benut voor een revitalisering van de Nederlandse traditie van vrijheid. Door een dergelijke tweeledige herdenking van de jaren veertig zou deze periode van geschonden eenheid en instabiliteit toch nog een betekenis kunnen krijgen voor een positief Nederlands zelfbeeld. Het doel van Fasseur en de anderen is om een posi-

19 P. C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam, 2000).

20 *De Groene Amsterdammer*, 13-5-2000.

tieve eenheid te smeden tussen Nederland, de nog levende Indische remigranten, de herinnering aan Nederlands-Indië als een soort van vaderland, en de Surinamers en Antillianen hier en ginder. Maar een dergelijke zelfopgelegde taak is van geheel ander gewicht dan die van De Jong. Van welke eenheid ook tussen 'patria' en Oost en West was veelal geen sprake; Van den Doel merkt terecht op (314) dat zowel voorafgaand aan de jaren veertig als erna slechts een kleine groep Nederlanders echte belangstelling had voor het maatschappelijk gebeuren in de (ex-)kolonies. Alleen tijdens het hoogtepunt van de strijd om de dekolonisatie bestond een dergelijke eenheid omdat men elkaar toen niet meer kon negeren: ook vuurcontact is contact. Het zedenmeesterschap maakt dus van het historisch onderzoek een werktuig. Het verhaal in de Nederlandse taal moet zo worden verteld, dat de lezers welhaast fysiek ervaren — en met een schok ontdekken — dat ze eigenlijk altijd al een lotsgemeenschap vormden met Indonesiërs, Surinamers en Antillianen. Emmer heeft naar eigen zeggen

laten zien dat de WIC, de MCC, de ontsnapte slaven in Suriname en de slavenopstand te Berbice net zo goed deel van het Nederlandse verleden uitmaken als Rembrandt, Vermeer, de Afsluitdijk en de bezetting (240).

Zo wordt een Chinese muur tussen algemene geschiedschrijving en koloniale geschiedschrijving retorisch gesloopt. Hierna is het nog slechts een kleine stap naar Scheffers belangrijke stelling over de wenselijke bijdrage van geschiedenisonderwijs aan de toekomstige integratie van gemeenschappen van migranten in de Nederlandse samenleving anno 2000²¹.

De beperkte invloed van moralistische waarheidsvinding op verzoening

De publikatie van L. de Jong over Indië heeft een collectieve actie van miskende veteranen uitgelokt die nog steeds voortduurt²². Wie hoopte dat in 1995 (met de oproep van kamervoorzitter Deetman tot een nationaal debat, de zaak Poncke Princen, het bezoek van koningin Beatrix aan Djakarta) enige rust zou weerkomen — zo niet uitputting bereikt was — heeft die hoop al lang opgegeven. In maart 2000 zag ik militairen op de Dam te Amsterdam, ter gelegenheid van het bezoek van de Japanse keizer Akihito en de Japanse premier Obuchi: de autoriteiten zagen de veteranen kennelijk als een veiligheidsrisico. De geschiedschrijversstrijd is bij ons gedemocratiseerd, vlamt bij de kleinste aanleiding weer op en is een ritueel geworden van doofpotverwijten, semi-onfhullingen, televisiesentimenten en oproepen tot parlementaire enquête²³. Oude wonden en nieuwe uitdagingen lijken een onontwarbare kluwen geworden in de huidige geschiedenispolitiek. Ik noem slechts uit de recente periode

21 *NRC Handelsblad*, 25-3-2000.

22 *Veteranen platform. Vijftig jaar na de soevereiniteitsoverdracht Nederland-Indonesië* (Maastricht, 2000).

23 J. de Jong, 'Een inktzwarte bladzijde in de geschiedenis', *Jaarboek RIOD*, VIII (1997) 64-105; L. Nauta, 'Schaduw van moderniteit', *De Gids*, CLXIII (2000) ii, 132-147.

de Japans-Nederlandse veronschuldigingen op regeringsniveau; de strafvervolgving van Bouterse; het Scheffer-debat over de bijdrage van cultuurpolitiek aan de bestrijding van nieuwe ongelijkheid, segregatie en fundamentalisme in Nederland-migratieland; de problematische bemiddeling van Nederland in de pacificatie van het democratische Indonesië sinds 1999 (Molukkers, Papoea's); de dreigementen van jonge Molukkers; de opheffing van het Van Heutzmonument; de activiteiten van het Comité van aanbeveling nationaal monument slavernijverleden; de Emmer-rel en de gelaten plannen voor de redding van de Antillen. Kortom, de postkoloniale verhoudingen zijn beroerd en uitzicht op verzoening is er niet. De consensusmethode, beproefd en op economisch gebied weer heel doeltreffend, geeft nauwelijks houvast: het poldermodel brengt lastenverlichting, maar de poldergeschiedenis produceert slechts lastenverzwaring. De kabinetten-Kok I en II komen er ook na inschakeling van 's lands bekwaamste geleerden niet uit. En dus houdt de koningin een plechtige zwaarmoedigheid in stand en viert onder de republikeinen de politieke correctheid hoogtij, te omschrijven als de openbare ontwijking van de gevaren en dubbelzinnigheden van de open samenleving, uit elitair cynisme en elitaire angst voor een behoudzuchtige volkswil.

Zou het allemaal erger zijn geweest als de historische moralisten hun pen niet op het papier zouden hebben gezet? Misschien. De vraag is eerder waarom al die duizenden goedgeschreven bladzijden zo onthutsend weinig invloed op de samenleving hebben gehad of in bepaalde uitzonderingen een contraproductieve werking lijken te hebben. Het antwoord op deze vraag valt buiten het bestek van deze bijdrage, maar vast te stellen valt dat het historisch moralisme in de dekoloniateliteratuur een loze kracht is in de Nederlandse politiek. Hier is sprake van zinloze exhibitie van zinvolle eruditie.

Waarom blijven zovele Nederlandse historici zedenmeesters?

Blijft de vraag waarom de Nederlandse schrijvers van de koloniale kroniek gewoon doorgaan met zedenmeesterij, terwijl de theorie het afraadt, de algemene geschiedschrijving een paradigmawisseling onderging en de ontmanteling van officiële en algemeen verbindende geschiedschrijving een feit is geworden. Ik opper een reeks van verklaringen.

Allereerst hebben Nederlandse historici een maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef. Ze vrezen om een of andere, meer of minder historische reden het verlies van waardevolle cultuur en de sluipende opeenstapeling van explosieve conflictstof. Ze hopen dat hun verhalen van hoog tot laag een einde maken aan de kwaal van zelfgenoegzaamheid.

Dan is er de gebrekkige vooropleiding van de onderzoeker, leraar en journalist in de geschiedenis. In de filosofie wordt al geruime tijd aandacht gegeven aan problemen als de gezamenlijke verantwoordelijkheid ('vele handen'), de balans tussen egoïsme en moraal, de verhouding tussen universalisme en relativisme, de verbinding tussen consequentialisme (de realisering van goede doelen) en déontologie (de

erkenning van beperkingen in rechtsverhoudingen) en de plaats van externe en interne kritiek in de liberale traditie. In de politicologie wordt eveneens al tientallen jaren aandacht gegeven aan problemen als de spanning tussen doeltreffendheid en geloofwaardigheid, de verhouding tussen individuele en collectieve rationaliteit, de stabiliteit van instituties en culturen, de revolutie en de democratische rede. Ik beweert niet dat de filosofische en politicologische studies over imperialisme en kolonialisme superieur zijn of dat het beste op dit gebied door Nederlandse historici wordt verwaarloosd²⁴. Ik merk enkel op dat Nederlandse historici neigen naar twee simpele vormen van politieke ethiek: a) een ongeordende opsomming van negatieve en positieve effecten van Nederlandse bemoeienis met een oncontroleerbaar 'dat valt ons toch mee' of 'dat is nog erger dan we dachten' als conclusie of b) een persoonsgerichte en stereotyperende opsomming van de ondeugden en deugden van Nederlandse actoren, met een oncontroleerbare correctie voor de invloed van onbeïnvloedbare omstandigheden en praktijken. Dit zijn vermoedelijk de neigingen en vaardigheden die men als historicus meekrijgt in de opleiding of die althans in de opleiding niet worden aangevuld door een oefening in ethiek, bestuurskunde en politieke theorie.

Weer een andere oorzaak is de geforceerde scholenstrijd. Er zouden te Amsterdam links-radicalen zijn die hun sociologische verbeeldingskracht paren aan antikapitalisme en kritiek op kleinburgerlijkheid. En er zouden te Leiden klassieke liberalen zijn die hun stiel perfect beheersen, maar die de kool en de geit sparen als het op politieke uitspraken aankomt. Deze scholenstrijd is voor een buitenlander of buitenstaander niet met het blote oog waar te nemen (er zijn ook nog eens Utrechtenaren zoals Van der Wal en zijn leerlingen). Maar hij bestaat wel degelijk in de universitaire beleving. Conform de stelling van Thomas ('als actoren toestanden als werkelijk omschrijven, dan zijn die toestanden werkelijk in hun gevolgen') heeft dat geleid tot een wetenschappelijker onderbouwd antikolonialisme in Amsterdamse kringen en een steeds kritischer houding in Leidse kringen. Er is zelfs een aparte studie over deze strijd van Remco Meijer, *Oostindisch doof* (1995), waarbij het opvallend is dat de onenigheid niet zozeer gaat over theorieën en feiten, maar over de zedelijke termen waarin het koloniale verleden beschreven mag of moet worden: het gaat om emoties, inschattingsfouten, excessen, doofpotten, aanvallen op schijnheiligheid (als deel van de Nederlandse identiteit) en wederzijdse beschuldigingen van vergoelijkking. Gezamenlijk convergerende men op deze wijze in de jaren negentig naar het historisch moralisme.

Een vierde oorzaak is de wedloop tussen historici aan de ene kant en amateurs aan de andere kant. Tot deze amateurs reken ik schrijvers als Boomsma, Brouwers, Kousbroek en Vanvugt en journalisten als Blokker, Hofland en Van 't Veer. De amateur-

24 Zie bijvoorbeeld H. Baudet, M. Fennema, *Hel Nederlands belang bij Indië* (Utrecht, 1983); M. Fennema, 'Dutch policy networks and discourses in the decolonisation of Indonesia', *Acta Politica*, XXIX (1994) ii, 147-171.

historici konden minstens zo goed schrijven als de beroepsbeoefenaren en ze waren zelfs beter in de bewerking van radio en televisie. Zij drongen het beroepsgilde in het defensief met het verwijt van vergoelijkking. Dit kon het gilde natuurlijk niet op zich laten zitten. Resultaat: de historici lieten hun schroom voor zware zedelijke woorden varen.

Een vijfde oorzaak is het Neerlandocentrisme. De meeste deelnemers aan de Nederlandse discussie over dekolonisatie kiezen een Nederlands gezichtspunt in plaats van een Europees of mondiaal gezichtspunt. Er is, zoals bekend, wel een traditie in de 'view from nowhere', met auteurs als Van Leur, Meilink-Roelofs, Wertheim en, vandaag, Kuitenbrouwer en Wesseling²⁵. Maar deze groep heeft weinig gewicht in de schaal gelegd.

Een laatste oorzaak is het ontbreken van uitdaging en correctie van de zijde van de historici van de 'tegenpartij'. Er schijnt geen Indonesische en Surinaamse geschiedschrijving te zijn die met een verwante obsessie en kunde hetzelfde conflict benadert, maar dan vanuit het standpunt van respectievelijk revolutionair en evolutionair nationalisme. Dit maakt de ban van Neerlandocentrisme nog sterker.

Van Doorns alternatief

Is er een gepaste, politiek onafhankelijke en onbevangen studie van dekolonisatie van de mensheid mogelijk met een evenwicht tussen geschiedschrijving en ethiek? Een dergelijke studie heeft minstens vijf bestanddelen:

- een theorie of argument over het hele proces van kolonisatie, koloniaal beheer, dekolonisatie en postkoloniale normalisering, met betrekking tot zowel verschillende landen/imperialismen als verschillende scenario's (tussen vreedzame overdracht en revolutie, tussen gemenebest en voortgezette vijandigheid);
- een vergelijking van imperialismen en nationalistische reacties op grond van een analyse van de wisselwerking tussen de desbetreffende collectieve actoren (militaire en civiele staatsfunctionarissen, economische klassen en belangengroepen, politieke partijen, sociale bewegingen, generaties, en zo voort);
- een onderzoek naar de rol van overheersende ideologie, in het bijzonder het vooruitgangdenken van de kolonialist en het emancipatiedenken van de opstandeling (consensus? interne kritiek? verschuiving van gangbare waarden en normen? samenhang van beginselen, belangen, gevoelens en feitelijke opvattingen? wetenschappelijke ondersteuning? politieke uiting in verband met legitimering van macht?);
- een onderscheiding tussen, en vergelijking van, toenmalige ethische afwegingen en contemporaine ethische afwegingen ten behoeve van 'interne kritiek' (binnen het perspectief van de strijdende partijen), 'externe kritiek' (binnen het perspectief van terugblikkende partijen hier en nu) en een grensoverschrijdende 'continue' kritiek (binnen een verbonden perspectief)²⁶;

25 N. Noordervliet, 'Slavernij en onschuld', *Volkskrant*, 15-5-2000.

26 Cf. M. Walzer, *Interpretation and social criticism* (Cambridge (Mass.), 1987); *idem. The company of critics* (Londen, 1989).

- een synthese van binnenlandse geschiedschrijving (industrialisatie, sociale kwestie, en dergelijke) en koloniale geschiedschrijving.

Een dergelijke integrale studie moet praktisch haalbaar zijn. Als dit te doen is voor heikele onderwerpen als het feodalisme en het kapitalisme, waarom zou het dan ondoenlijk zijn voor het thema kolonialisme? Maar ik constateer ook dat twee recente overzichtswerken nog steeds de Chinese muur tussen binnenlandse en koloniale wederwaardigheden handhaven²⁷.

Blokkeert een opvoeding in domineesland misschien het verrichten van overkoepeleend onderzoek? De socioloog J. A. A. van Doorn heeft met zijn trilogie *Het Nederlands-Indonesisch conflict* (1970), *De laatste eeuw van Indië* (1994) en *Indische lessen* (1995) laten zien dat dit een al te deterministische voorstelling van zaken is. Hij beschouwt het recht in de oorlog (oorlogsmisdaden), het koloniale project en de postkoloniale migratie met een persoonlijke betrokkenheid doch zonder overmatig moralisme. Het gaat me niet om de specifieke stellingen van Van Doorn over de Indische samenleving en de Indische generatie, maar om zijn algemene benadering die een rolmodel zou kunnen zijn voor jonge historici.

Een conclusie over de hervorming van geschiedenispolitiek

In zijn recensie van Emmer merkt Van Deursen het volgende op:

Het is tamelijk onvruchtbaar het verleden gevangen te houden in een dilemma van schaamte en trots. Het een noch het ander kan doel van de geschiedschrijving zijn. We beoordelen het verleden dan naar de emoties die het bij ons oproept. Met andere woorden, wij hebben onszelf tot maatstaf gemaakt. Maar geschiedenis gaat niet over onszelf, ze gaat over andere mensen. Die moeten dan ook de maatstaf zijn. Hun moeten wij recht doen. Of dat ons dan stof geeft tot lijden of verblijden is niet van wezenlijk belang²⁸.

Deze opmerking is niet onjuist, maar wel onvolledig. Naast een intern perspectief is er zeker ruimte voor een zinnig extern perspectief. Door een nieuwe beleving van het verleden, het beschikbaar komen van nieuwe onderzoeksresultaten of een menging van deze doorbraken, rijst bij het publiek regelmatig de behoefte aan een samenhangende vereniging van beide perspectieven. En, het laatste maar niet het minste, de dekolonisatie en het geschiedkundig verslag daarvan zijn nu eenmaal de inzet geworden van wat men geschiedenispolitiek zou kunnen noemen. Dat is de legitimering van politieke eisen, steunbetuigingen en besluiten door middel van beïnvloeding van het historisch besef. Van Deursens afkeer heeft alles te maken met de intensivering van geschiedenispolitiek in de vorm van excuses, terugbetalingen en standbeelden. De Nederlandse politiek is hierdoor opwindender geworden. Maar Van Deursen is

27 J. C. H. Blom, E. Lamberts, ed., *Geschiedenis van de Nederlanden* (Rijswijk, 1997); R. Aerts, e. a., *Land van kleine gebaren* (Nijmegen, 1999).

28 A. Th. van Deursen, 'Nederlandse slavenschepen', *Volkskrant*, 28-4-2000.

niet de enige die zich afvraagt of de geschiedschrijving niet de speelbal wordt van een politieke manipulatie van het verleden, die enerzijds geen uitzicht biedt op verwerking, verzoening en leergedrag, en anderzijds allerlei negatieve bijwerkingen heeft: nieuwe misverstanden, leugens en stereotypen, symboolpolitiek, schijnheiligheid, het open-eindekarakter van de claims, instrumentalisering; politisering en juridisering van historische informatie en kennis, narcisme; sentimentalisme en anachronisme²⁹. Daarbij valt echter het volgende aan te tekenen.

Ten eerste valt op dat de verheving van geschiedenispolitiek niet exclusief is voor het domineesland en zijn ervaring met dekolonisatie. Het is een algemeen fenomeen geworden in duurzame democratische samenlevingen. Daarin is immers overheidsfalen in het bieden van rechtsbescherming een constante zorg, hebben machthebbers iets uit te leggen, laten verliezers van zich horen, zijn wetenschappelijke bevindingen en meningsverschillen tussen historici een normaal bestanddeel van publiek debat, en hebben historici een professioneel aandeel in officieel onderzoek, zoals parlementaire enquêtes naar misstanden in het overheidsbeleid of de georganiseerde samenleving. Regeringen spelen dit spel en moeten het wel spelen, maar andere gevestigde machten met een prehistorie, zoals de rooms-katholieke kerk, kunnen zich er evenmin aan onttrekken.

Ten tweede is de geschiedenispolitiek de uitkomst van pluralistische groepsvorming in samenlevingen, die worden gekenmerkt door vrije en voortgaande discussie, debat, oppositie en dissident gedrag. Daartoe behoort de duurzame democratie, van rijke landen als Nederland én van arme landen als India³⁰. Maar een pluralisme wordt ook zichtbaar in de overgangsdemocratieën uit de zogeheten derde golf (1974 via 1989 tot vandaag), met name in de regeling van de problematiek van vergelding en vergoeding³¹. De waarheidscommissies in Argentinië en Zuid-Afrika zijn de bekendste illustraties³². Enerzijds lijken de twee grote alternatieven voor pluralistische geschiedenispolitiek — de burgerlijk-nationale geschiedschrijving van de klassieke liberalen en de totalitaire geschiedschrijving van de communisten — geen soelaas meer te bieden, maar anderzijds is een beleid van zwijgen over een belast en verdacht verleden onhoudbaar. De democratische opgave is moeilijk. Terwijl het verleden niet langer centraal maakbaar is door toedoen van het pluralisme, blijft het streven naar openbare en gedeelde herinnering een kenmerk van veerkrachtige nationale democratie³³.

Ten derde zijn de humanitaire gevoeligheid en zelfbezinning toegenomen, als gevolg van een proces dat globaal wordt aangeduid met termen als pacificatie, omgang

29 W. de Bruin, 'Excuses' I, *Volkskrant*, 4-3-2000; B. Bommelé, 'Oprecht of oortuun', *NRC Handelsblad*, 4-3-2000; B. Blokker, 'Het bruikbare verleden', *NRC Handelsblad*, 6-5-2000; W. Gortzak, 'Bij de herdenking van de Nederlandse slavernij', *Socialisme en democratie*, LVII (2000) ix, 411-419.

30 Zie over de geschiedenispolitiek inzake hongersnoden: A. Sen, *Development as freedom* (New York, 1999).

31 C. Offe, *Varieties of transition* (Londen, 1996) 82-130.

32 R. I. Rotberg, D. Thompson, ed., *Truth v. justice* (Princeton, 2000).

33 W. J. Booth, 'Communities of memory', *American political science review*, LXLIII (1999) 249-264.

met de verschrikkingen van de twintigste eeuw, de mondialisering van handel, communicatie en politiek alsmede de daarmee samenhangende ontworteling van sociale identiteiten en verbanden. Ik weet niet precies hoe dit zit. De Amerikaanse historicus T. Haskell heeft belangwekkende beschouwingen aan dit verband gewijd. De belangrijkste implicatie is intussen dat voortgezette samenwerking tussen staten en volken op grond van goede wil mede afhankelijk is geworden van voortdurende en bilaterale erkenning van leed en schade die dateren uit een of ander oud regime van oorlog of overheersing.

Tenslotte is de openlijke uiting van slachtofferschap door slachtoffers zelf en door hun woordvoerders gemeengoed geworden in samenlevingen met een traditie van constitutionalisme, legalisme en liberalisme. Tevens is de eis van verantwoording van beleid door de gekozenen en uitvoerders van de meerderheidswil niet alleen verbreed maar ook verdiept, in de zin dat ze verantwoordelijk worden gehouden, soms ook aansprakelijk worden gesteld, voor het doen en laten van hun voorgangers met een terugwerkende kracht die voorwerp is van politieke strijd en keuze. Hierdoor is het gebruikelijke repertoire van 'daders' voor immunisering tegen retrospectieve kritiek en voor uitschakeling van de politieke rol van 'slachtoffers' uitgeput³⁴. Wat pech was en een uitnodiging tot berusting, is onrecht geworden dat vraagt om publieke actie.

Geschiedenispolitiek in deze omstandigheden is een waardevolle uitbreiding van politiek handelen als het gaat om opheldering van misdrijven, symbolisch herstel van goede verhoudingen, overwinning van destructieve tegenstellingen in de natie of herziening van verkeerde visies, plannen en organisaties in het staatsapparaat. Daartoe zouden bepaalde modes en grillen voor lief genomen kunnen worden, zoals de overbelichting van sommige incidenten en bewindspersonen of de herhaling van argumenten. Maar wat te doen met meer structurele problemen en nadelen waarvoor Nederlandse historici zelf met recht aandacht vragen? Te denken valt hier aan de onmogelijkheid van de doden om zich nog te verweren, de grenzen van het strafrecht en de geldelijke uitkering als middelen van genoegdoening, de illusie van natuurwetenschappelijke objectiviteit en precisie in de geschiedschrijving (ook in die van morele rampen en schandalen), en de praktische onwenselijkheid van collectief leven in het verleden ('niks vergeten', 'niks vergeven', 'niks herkansing'). Een mogelijk antwoord hierop is vertrouwen in de botsing der meningen in een vrije samenleving. Zolang de deelnemers aan het wetenschappelijke en het politieke debat zich onthouden van dreiging met geweld, discriminatie en ontkenning van medemenselijkheid en ze zich vervolgens houden aan de respectieve conventies omtrent bewijskracht en overtuigingskracht, valt hier verder weinig extra's te zeggen en te doen³⁵. Historici moeten bijvoorbeeld beseffen dat ze te werk gaan als rechters, maar zelf niet tot de rechterlijke macht behoren³⁶.

34 J. N. Schklar, *The faces of injustice* (New Haven, 1990).

35 F. J. Buijs, M. Fennema, 'Democratie en extremisme in Amsterdam', in: I. van Eerd, B. Hermes, ed., *Pluriform Amsterdam* (Amsterdam, 1998) 27-49.

36 Ch. S. Maier, 'Doing history, doing justice', in: Rotberg, Thompson, *Truth*.

Een paar opmerkingen tot slot. Historici en politieke theoretici zouden samen moeten nagaan of de pathologische kant van geschiedenispolitiek kan worden beheerst met bepaalde, minimale spelregels³⁷. Te denken valt hier aan het volgende.

De partijen zouden duidelijkheid en compromisbereidheid moeten tonen over het afbreekpunt. Welke gebaren mogen in redelijkheid worden beschouwd als bevredigende afsluiting? Op een bepaald moment is er een laatste excuus (dat wordt aanvaard), een regeling die zichzelf reproduceert, een systeem van herdenking en een actief onderhoud van plekken van herinnering. Van de deelnemers aan een 'burgeroorlog' over dekolonisatie mag worden gevraagd dat ze zich voorbereiden op een moment van 'duurzame vrede'. Deze vrede is uiteraard niet het laatste woord, maar de eerste aanzet tot vergeven, vergeten, gemoedsrust en een gemeenschappelijk bezinningsevenwicht.

De partijen zouden zich niet moeten beperken tot geloofwaardige dreigementen, maar ook bereid moeten zijn tot geloofwaardige offers. De 'dader' moet aangeven hoe herhaling in de toekomst wordt voorkomen, het 'slachtoffer' moet aangeven hoe de nieuwe goede wil van zijn kant kan worden omgezet in een verdergaande lotsgemeenschap (wederzijdse erkenning, vertrouwen, solidariteit).

De partijen zouden elk verlangen naar de volledige zekerheid van historische informatie en kennis moeten opgeven. Men moet bereid zijn om de last van rationele historische bewijsvoering te dragen en te leven met een bepaald wetenschappelijk tekort. Geschiedenis is geen raketwetenschap. De filosoof Rawls spreekt hier terecht over de 'lasten van openbare beoordeling'³⁸.

De partijen zouden bereid moeten zijn om een redelijke en rationele afweging te maken tussen de bestrijding van oud leed en de bestrijding van actueel leed. Aangezien de algemene middelen schaars zijn en de kans op nieuwe tragedies van de orde van grootte van dekolonisatie zelden nul is, moeten bepaalde prioriteiten en posterioriteiten worden gesteld. Historisch gefundeerde en geschiedenispolitiek gemotiveerde overdrachten mogen dus niet buiten het kader van democratisch begrotingsbeleid en sociaal beleid worden geplaatst. Dit geldt zelfs voor wettelijk verankerde herstelbetalingen.

De partijen zouden rekening moeten houden met het gegeven dat de doden zelf geen stem hebben in de geschiedenispolitiek, zoals toekomstige generaties dat ook niet hebben. Elke aanspraak op woordvoerderschap namens daders en slachtoffers moet kritisch worden gezien.

En tenslotte, als laatste spelregel een oproep: de geschiedenispolitiek is thans te veel een spel tussen regeringen en belangengroepen dat min of meer passief wordt gadeslagen door de resterende burgerij via de massamedia. Parlementen, politieke partijen en verenigingen van historici dienen het algemeen belang door verloren terrein te heroveren.

37 H. R. van Gunsteren, *Verantwoording. Regeren door terugzien* (Amsterdam, 1999); *idem, The resilient republic* (Canberra, Leiden, 2001 (in druk))10-19.

38 J. Rawls, *Political liberalism* (New York, 1996) 54-58.

De grabbelton van De Beus of uit de ivoeren toren. Een reactie

ELSBETH LOCHER-SCHOLTEN

God dekoloniseert niet, De Beus evenmin. Maar hij schreef wel een stevig essay over de Nederlandse historiografie van het kolonialisme en de dekolonisatie. Het werd een rijke tekst, waarin veel de revue passeert: de noodzaak van een moreel oordeel wanneer het over dekolonisatie gaat; de secularisatie van de koloniale geschiedschrijving; zedenmeesterschap in vijf recente studies over het Nederlands kolonialisme in Oost en West en een verklaring daarvan. Dan volgt nog een interessante, alomvattende blauwdruk voor een project geschiedschrijving van het kolonialisme, waarbij het inderdaad mooie werk van de socioloog J. A. A. van Doorn als model fungeert — niet slecht voor een amateur-historicus op Indisch terrein, zoals deze zichzelf ooit noemde. Vervolgens springt De Beus naar de geschiedenispolitiek, waaronder hij eigenlijk een herinneringspolitiek, 'memory politics' in de vorm van de publieke omgang met het koloniale verleden, blijkt te verstaan. Het essay eindigt met regels voor de betrokken 'partijen' in dit memory-spel. En passant wordt een aantal (niet alle) Nederlandse historici over het koloniale verleden ingedeeld in moralisten, neutralisten, linkse revisionisten, rechtse revisionisten, en 'from nowhere' (ook heel interessant, want waar vind je de Indonesië-centrische Van Leur in één adem genoemd met de imperialisme-historicus Wesseling¹). De Beus schreef een interessant en veelzijdig stuk vol onverwachte wendingen en verrassende overgangen. Ondanks de op het eerste gezicht duidelijke stellingname schrijft hij echter zo genuanceerd dat de lezer blijft zitten met de vraag welke spiegel deze politicologische 'buitenstaander' de vakspecialisten nu wil voorhouden.

Wel of niet een moreel oordeel?

Is medeweging van het morele in de kwestie van de dekolonisatie volgens De Beus nu wel of niet geoorloofd? Ja, zo lijkt het aanvankelijk. De morele dimensie is — zo erkent hij immers — een belangrijk en onvermijdelijk aspect van het hele proces van dekolonisatie. En bij de verschillende visies op dekolonisatie zoals de geopolitieke, economische, militaire, juridische of psychologische kan het ethisch gezichtspunt '... niet worden gemist'. Het publiek heeft niet alleen een 'intern perspectief', een plaatsing van de ontwikkeling in de normen en waarden van de bestudeerde periode, maar ook een 'extern perspectief' nodig, een beoordeling naar de huidige normen. En dat mag de historicus geven, mits hij of zij (toevallig behoren de vijf besproken auteurs allen tot de manlijke sekse) die maar onderbouwt. Historici moeten beseffen dat zij te werk gaan als rechters, maar zelf niet tot de rechterlijke macht behoren, een waar woord.

De Beus had er nog aan toe kunnen voegen dat het kolonialisme en ethiek al bijna twee eeuwen een mooi, zij het niet spanningsloos huwelijk kennen. Multatuli wist dat al. Rond 1900 werd de morele legitimatie van het koloniale bewind met de 'Ethische politiek' nog explicieter verwoord. Men dacht dat dat goed was. En men dacht dat eens te meer toen er in 1941 weinig meer was om nationaal trots op te zijn; behalve Indië, want 'daar werd wat groots verricht...' zoals een boektitel met nadruk op 'werd' en het open eind van vier puntjes toen proclameerde².

1 Zo ontbreken — om even onvolledig enkele namen te noemen — Henk Schulte Nordholt, Thomas Lindblad, Remco Raben, Elly Touwen-Bouwisma.

2 W. H. van Helsdingen, ed., *Daar werd wat groots verricht.... Nederlandsch-Indië in de XXste eeuw* (Amsterdam, 1941).